

קיפוח מזרחי ב"בצלאל גירסא ב"

18/01/2007 פורסם ב"צופה"

תערוכת "בצלאל גירסא ב" של אליהו אריק בוקובזה, הננעלת השבוע בבית האמנים בירושלים, מעלה מן הנשייה יצירות של חמישה אמנים ממוצא מזרחי, שיצאו מבית המדרש של בצלאל, ונשכחו מהלקסיקון האמנותי היוקרתי

המשיכה של עליית יוצאי מערב אירופה לאוריינטלי ולאקזוטי לא הועילה לבטל את האבחנה האתנית בין יוצאי המזרח ליהודים. זה עולה גם בתחום האמנות הירושלמית דאז ב'בצלאל', שם 'חגג' האליתזם האירופאי מול הקיפוח המזרחי.

קחו את סיפורה המאוד ייחודי של תערוכת "בצלאל גירסא ב" של אליהו אריק בוקובזה, הננעלת השבוע בבית האמנים בירושלים. מעבר לצבעוניות, לאמירות האמנותיות ולנוסטלגיה, מעניין במיוחד מה עלה בגורלם של ציירים מזרחיים שיצאו מ"בצלאל", אז "בית המידרש למלאכות אמנות", שהיה ב"ס ברוח אירופאית, בשליטה אשכנזית ללא עוררין.

אוצרות התערוכה, דליה מרקוביץ' וקציעה עלון, מצטטות בפתח התערוכה את מאמרה פרוץ הדרך של שרה חיינסקי, המבחין בחלוקה האתנית-מיגדרית שהשתרשה בבצלאל בתקופת בוריס שץ, בו יועדו היוצרים המזרחיים לבתי המלאכה שיצרו אומנות עממית פולקלוריסטית, שנחשבה 'נמוכה' לעומת היוצרים האירופאים, שנחשבו יוצרי האמנות הבצלאלית הגבוהה והיוקרתי.

בוקובזה, בוגר בצלאל ורוקח בעל בית מרקחת בת"א, יצא למסע בעקבות הציירים הראשונים ממוצא מזרחי שיצאו מבית המדרש של בצלאל, כדי לבדוק מה עלה בגורלם ולערוך להם מין רנסאנס. תוך כך איתר שבעה ציירים שכוחים שיצאו מבית המדרש היוצר של בצלאל: יעקב מזרחי, חיים מחבוב, חביב ששון, יהודה נחמיאס, דוד סרי, רחמים עזרא ורפאל דוד שלם. הם היו מהמעטים שהצליחו לחצות את הקווים ולהשתלב באמנות הנחשבת כאסתטיקה ולא כפולקלור. מדוע בכל זאת נעלמו? מסקנת בוקובזה היא שנשכחו מלב גם בגלל היותם דתיים, "כי נראה שמי שהכי נכנס לקאנון האמנותי היה חייב להיות חילוני", לא כי נידו את היוצר בגלל היותו דתי, אלא בגלל שהסתגר בעולם של יצירות קודש. כוונת בוקובזה לא היתה לאצור תערוכה קבוצתית, אלא ליצור תערוכה חדשה, המשלבת את יצירות החמישה שאסף, עם רפרודוקציות שלו לעבודותיהם, ועם דיוקנאות שלהם שהוא יצר, חלקם עפ"י תמונות, ואחרות בהסתמך על פירווי מידע שהצליח ללקט עליהם, משום שרובם לא זכו להכרה ולתיעוד. במניפולציה, שיש בה אמירה מטאפורית מרתקת, מכניס בוקובזה את עצמו להיות חלק מהקבוצה, שכנראה לא היתה קיימת כקבוצה במציאות. בשורה של דיוקן עצמי של היוצרים הוא מעמיד גם פורטרט שלו בלבוש מעוטר בסממנים מזרחיים אותנטיים. כביכול זו הקבוצה אליה היה משתייך לו חי בתקופתם. האוריינטאליזם הזה גרוטסקי. מין אמירה שלו על האחידות הצורנית ועל האחדות הקולקטיבית שבה נטמעו העבודות, שלא נחתמו בשם היוצר אלא בחתימה הכללית "עבודות בצלאל", שהפכו אותם לחלק מקולקטיב "תעשיית האסתטיקה הציונית שמייסד שץ". לכן דמות דיוקנו ניבטת אל מפת א"י המשובצת אייקונים תרבותיים ולאומיים, כמו קבר רחל, חומה ומגדל, בתי הבהאוז בת"א. לכן אולי קורא בוקובזה לתערוכה "בצלאל גירסא ב", מה שמרמז אולי על שיוכם במקור של יוצרים אלה למין ליגה ב'. הרקע לפורטרט העצמי של בוקובזה היא תבנית חוזרת של עיניים גדולות פעורות, שהן הסמל האמנותי שלו בכלל יצירתו. עיניו במפתיע הן העתק מדויק של העיניים הבולטות בכל דיוקנאות הציירים המזרחיים. "יש בכך מאנייריזם גרוטסקי, שמטרתו כביכול שהציור יסתכל אליך חזרה, סוג של תקשורת בלתי אמצעית", הוא מסביר.

בוקובזה מצוין שהיוצר המוכשר רפאל דוד שלם לא נכנס לתערוכה בגלל שהאספן החרדי שהתמונה שלו ברשותו סירב להשאיל את הציור לתערוכה הפתוחה בשבת, למרות שהכניסה חופשית, ולמרות שבוקובזה התחייב להסיר את התמונה בשבת.

על כך בוקובזה: "הגעתי למסקנה שאתה יכול להישכח גם בגלל שנפלת לאספן הלא נכון. ...". ממצא חברתי אחר שלו, שלא מוצא ביטוי בתערוכה הזאת, אלא בדברים שבוקובזה אמר, שהמשותף לכמעט כל האמנים הללו היה שכולם היו אנשים דתיים, מי פחות ומי יותר, שבחרו בהמשך דרכם באמנות של קודש, מה שגרם לנשירתם מהקאנון האמנותי.

בהחלט תערוכה אמנותית חשובה שמשקפת את הדינמיקה בין האמנות לחיים, ומצליחה להפיח חיים במה שהחברתיות האמנותית הצליחה למחוק.